

Kinjer-Oud Limburgs Schuttersfeest 2013 Sint Antonius Stramproy. © Fred Vliegen

Hoe hedendaags en dynamisch erfgoed kan zijn

Transmissie van Immaterieel Cultureel Erfgoed (ICE)

Floortje Vantomme

Een van de mogelijke invullingen van hedendaagse heemkunde ligt ongetwijfeld voor het grijpen in het veld van immaterieel cultureel erfgoed. Immaterieel Cultureel Erfgoed, of kortweg 'ICE', is letterlijk niet-tastbaar erfgoed. Soms gaat het over bijzondere vieringen, uitzonderlijke verhalen of eeuwenoude vaardigheden. Het schuilt vaak in dagdagelijkse dingen en zit bovenal in hoofden en handen van mensen vervat. Sociale gewoontes en gebruiken, eten, muziek spelen, verhalen vertellen, ambachtelijke technieken, enzovoort. Al betekent dagdagelijks niet 'zomaar' of 'gewoon'. Iets is immers pas erfgoed wanneer een groep mensen het waardevol vindt en belangrijk genoeg acht om het vanuit het verleden door te geven naar de toekomst.

ICE wordt doorgaans opgedeeld in 5 domeinen of soorten: *mondelijke tradities; opvoeringen of podiumkunsten; sociale gebruiken, rituelen en feesten; kennis en praktijken in verband met de natuur en het universum; ambachtelijke vaardigheden en technieken*. Het mag echter duidelijk zijn dat er ook andere mogelijke domeinen zijn of dat sommige tradities in meerdere domeinen kunnen thuishoren. Net zoals ICE meestal ook linken heeft met roerend of onroerend erfgoed. De immateriële kennis die de vakman nodig heeft om zijn ambacht te kunnen uitoefenen, is immers onlosmakelijk verbonden met zijn gereedschap en zijn atelier. Deze opdelingen in erfgoedsoorten en domeinen zijn slechts hulpmiddelen om een veld overzichtelijk te maken.

Het feit dat ICE van generatie op generatie wordt doorgegeven en toegeëigend, en zo voortdurend evolueert, maakt het dynamisch en levendig: een studie- en werkgebied bij uitstek voor hedendaagse heemkunde. Dat bewees dr. Jozef Weyns, pionier in de heem-, volks- en familiekunde reeds met zijn zogenaamde heemkundige veldboekjes waarin hij schetsen en anekdotes opnam over toenmalige gewoontes en gebruiken. Bovendien hield hij zelf ook tradities en ambachten in ere en dat is net dé manier om zorg te dragen voor ICE: zelf doen, beleven en zo verder laten leven.

Het proces van toekomst geven aan ICE door het actief door te geven aan anderen en/of jongeren, wordt "transmissie" of "overdracht" genoemd. Al is transmissie niet de enige manier die kan helpen om dat te doen. Ook

inventariseren, documenteren, onderzoeken en sensibiliseren spelen een belangrijke rol voor de toekomst van ICE. Het nemen van dergelijke maatregelen wordt in één adem 'borgen' genoemd. Vooraleer in te gaan op de concrete betekenis van dit *werk-woord* voor de lokale erfgoedpraktijk en hedendaagse heemkunde, wordt hieronder kort de (inter)nationale context van ICE geschetst. Ten slotte wordt er, voor de lezer die geïntrigeerd is en verder wil reflecteren, ingezoomd op de antropologische betekenis van het begrip transmissie. De studie van het proces van doorgeven van cultuur doorheen de tijd en over heel de wereld legt immers enkele interessante vaststellingen en vragen bloot. Al staan deze iets verder af van de dagdagelijkse praktijk van het doorgeven voor de toekomst.

UNESCO als katalysator

In 2003 lanceerde UNESCO *'The Convention for the safeguarding of Intangible Cultural Heritage'*, een noodzakelijke aanvulling op de alom bekende Conventie voor de bescherming van Cultureel en Natuurlijk Werelderfgoed (1972) met de daaraan gekoppelde Werelderfgoedlijst. Op deze lijst prijkt onroerend erfgoed: monumenten, groepen gebouwen en landschappen van bijzondere waarde of in bedreigde toestand. Na verloop van tijd werd vastgesteld dat de Werelderfgoedkaart vooral gevuld werd in Westers georiënteerde delen van de wereld en geenszins de rijke diversiteit aan culturen weerspiegelde, wat oorspronkelijk de bedoeling was. De verklaring hiervoor werd al snel gevonden: culturele uitingen bestaan immers evenzeer uit waarden en tradities als uit bouwwerken. Culturen zijn rijk aan tradities die van generatie op generatie worden doorgegeven en als het ware een onzichtbare rode draad door de geschiedenis van hun volk, groep of gemeenschap weven. Volgens UNESCO getuigt ICE van menselijke creativiteit en is het eigen aan alle mensen en culturen. Dat maakt het een uitstekende basis om elkaar in al onze rijke diversiteit als gelijken te leren kennen en respecteren. En het vormt het centrale uitgangspunt voor een internationaal ICE-verhaal dat vandaag door 155 landen werd onderschreven.

Immaterieel cultureel erfgoed wordt door zijn dragers, zij die er dag in dag uit mee bezig zijn, beleefd en gekoesterd. Al is de passie die mensen voor hun traditie voelen niet de enige spil waarrond het voortbestaan van ICE draait. Ook de omgeving, zowel letterlijk als figuurlijk, het landschap en de maatschappij waarin de traditie zich bevindt, oefent er invloed op uit. Deze vaststelling stimuleerde aan het begin van de eenentwintigste eeuw eveneens de ontwikkeling van de 'Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed' (2003)¹. Tendensen als globalisering en culturele homogenisering zetten de voorbije decennia de interesse en waardering voor ICE door nieuwe generaties onder druk.

Deze conventie bevat naast de nodige definities zowel nationale als internationale afspraken en regels, waaronder de samenstelling van drie lijsten op internationaal niveau. Elk land dat de conventie ratificeerde, ging het engagement aan om op nationaal vlak het borgen en doorgeven van ICE zo goed mogelijk aan te moedigen en te ondersteunen. België ratificeerde de nieuwe conventie voor immaterieel erfgoed in 2006 en verbond zich er zo toe om per gemeenschap een eigen beleid rond ICE uit te bouwen.

Per aangesloten lidstaat kunnen ICE-elementen worden voorgedragen voor de 'Representatieve lijst van het immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid'. Deze lijst moet de zichtbaarheid en het bewustzijn van het belang van ICE helpen verzekeren en dialoog aanmoedigen. Voor België staan er vandaag

1 Infokit Immaterieel Cultureel Erfgoed, FARO, UNESCO Platform Vlaanderen, UNESCO. <http://www.faronet.be/erfgoedveld/cultureel-erfgoed/immaterieel-erfgoed>

negen elementen op de Representatieve lijst van UNESCO: de Kunst van de Valkerij, de Stoeten tussen Samber en Maas, het Jaartallenleven van Leuven, Aalst Carnaval, Houtem Jaarmarkt, het Feest van Krakelingen en Tonnekensbrand in Geraardsbergen, de Heilig Bloedprocessie Brugge, het Carnaval van Binche en de Traditie van Reuzen en Draken in België en Frankrijk (8 oktober 2013).²

Daarnaast is er een 'Lijst van immaterieel cultureel erfgoed dat dringend bescherming nodig heeft' en ten slotte een overzicht van 'Programma's, projecten en activiteiten voor de bescherming van immaterieel cultureel erfgoed'.³ Deze laatste zijn initiatieven met een sterke voorbeeldfunctie die het lokale overstijgen en anderen volop kunnen inspireren. In 2011 werd het dossier 'Ludodiversiteit' dat door Sportimonium ingediend werd, met felicitaties van de UNESCO-jury in dit overzicht ingeschreven.⁴

Voor Vlaanderen werd in 2008 een eigen reglement en de 'Inventaris van Immaterieel Cultureel Erfgoed Vlaanderen' ontwikkeld en sindsdien verder aangevuld. Midden oktober 2013 staan er 37 ICE-elementen op die Vlaamse inventaris, gaande van de Molse lichtstoeten en kant maken in Vlaanderen over vinkenzetten en het telen van grondwitloof, tot de Vlaamse gebarentaal en de zevenjaarlijkse Virga Jessefeesten te Hasselt.⁵ Sinds 2012 wordt de databank en website www.immaterieelerfgoed.be meer en meer uitgebouwd tot centraal platform voor ICE in Vlaanderen, onder andere met de implementatie van de Vlaamse inventaris. Wie de ontwikkeling van het ICE-verhaal in Vlaanderen verder wil volgen of op zoek is naar meer informatie kan daar terecht.

Safeguards, koesteren, (waar)borgen

Aanvullend op de Inventaris van Immaterieel Cultureel Erfgoed Vlaanderen, maakte Vlaams Minister van Cultuur Joke Schauvliege in december 2010 haar visienota voor het beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen bekend. Centraal staan gemeenschappen, groepen en/of individuen die hun traditie willen erkennen als immaterieel erfgoed, het een actief onderdeel van het leven van vandaag willen houden én het willen doorgeven aan andere en nieuwe generaties.⁶

Dit laatste aspect, actief doorgeven, overdracht of transmissie, is een van de maatregelen die erfgoedgemeenschappen kunnen nemen om hun immaterieel erfgoed te borgen.⁷ Het woord is hierboven al gevallen: het (waar)borgen van ICE is de vertaling van het woord *safeguarding* uit de UNESCO conventie en tegelijkertijd de kern van het Vlaamse ICE-beleid. *Safeguarding* is een werkwoord dat ook in de originele Engelstalige conventie bewust wordt gehanteerd in plaats van *protecting*. Dit laatste betekent letterlijk beschermen, maar in termen van immaterieel erfgoed dat je moeilijk op een sokkel en onder een stolp van teloorgang kan vrijwaren, spreekt men liever over koesteren, waarborgen of korter: 'borgen'.

Safeguarding of borgen betekent 'maatregelen treffen die erop gericht zijn de leefbaarheid van het immaterieel cultureel erfgoed te verzekeren, inclusief de identificatie, de documentatie, het wetenschappelijke onderzoek, de bewaring, de bescherming, de promotie, de versterking, de overdracht van immaterieel cultureel erfgoed, in het bijzonder door formeel en niet-formeel onderwijs en het revitaliseren van verschillende aspecten van dat erfgoed.'⁸ Anders gezegd: borgen is actie ondernemen! Samen met de betrokken gemeenschap de schouders onder dat immaterieel cultureel erfgoed zetten dat je actief en levend wil houden en daarom ook aan anderen en/of jongeren⁹

2 De volledige inhoud van de verschillende UNESCO-lijsten vind je op de website van UNESCO: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011#tabshhttp://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011#tabs>.

3 Conventie betreffende de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed, 2003.

4 Meer informatie over dit dossier kan je lezen op de website van UNESCO: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011&Art18=00513>.

5 De volledige inventaris vind je op de website van het agentschap Kunsten en Erfgoed: <http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/4782518-Inventaris+Vlaanderen.html>.

6 'Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen – visienota', *Faro. Tijdschrift voor cultureel erfgoed*, 3 (2010) 4–29.

7 Erfgoedgemeenschap = al wie met elkaar verbonden is door de gemeenschappelijke erkenning, waardering en zorg van en voor een bepaald soort cultureel erfgoed.

8 Conventie betreffende de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed, 2003.

9 Dat je ICE probeert door te geven aan jongere generaties om de toekomst ervan te verzekeren, spreekt voor zich. In de hedendaagse maatschappij is het betrekken van en doorgeven aan andere nieuwe groepen (denk bijvoorbeeld aan nieuwkomers en inwijkelingen, jong gepensioneerden ...) echter even waardevol voor het creëren van draagvlak en levend houden van tradities.

wil doorgeven. De concrete acties die je onderneemt, worden de 'borgingsmaatregelen' genoemd.

Het feit dat heel wat vormen van ICE vandaag springlevend zijn, bewijst dat er sowieso aan borging wordt gedaan door allerlei gemeenschappen, groepen en zelfs individuen. Hun dagdagelijkse borgingsacties worden alleen niet altijd zo benoemd en gebeuren vaak onbewust. Er zijn echter ook veel gemeenschappen die omwille van verschillende redenen moeite hebben met het doorgeven van hun tradities en het levend houden van hun immaterieel erfgoed. Een deel van het Vlaamse beleid en de actuele werking rond ICE is er dan ook op gericht om bewuster om te gaan met borgen met oog op de toekomst. Niet opdat gemeenschappen allemaal het 'juiste jargon' zouden hanteren en alles wat ze doen moeten expliciteren, maar wel om het actief doorgeven met oog op de toekomst gemakkelijker te maken en te ondersteunen. Zo zorgt het denken in termen van borgen en borgingsmaatregelen ervoor dat problemen en noden duidelijker in kaart gebracht worden en dat er gericht naar oplossingen en nieuwe acties kan gezocht worden. Het platform www.immaterieelerfgoed.be nodigt dan weer uit om inspiratie op te doen bij anderen met gelijkaardige problemen, om praktijkervaring uit te wisselen en om een breder netwerk te creëren. De website bundelt interessante links en nieuwtjes, nuttige vormingen, handleidingen en andere gebruiksvriendelijke instrumenten. Hij wijst de weg naar verschillende ervaren erfgoedorganisaties die actief meedenken en soms ook financiële of logistieke hulp bieden. Ten slotte, maar daarom niet minder belangrijk, zorgt het inschrijven in het ICE-verhaal hoe dan ook voor een grotere bekendheid, zichtbaarheid en erkenning voor erfgoedgemeenschappen en tradities.

Het feit dat heel wat vormen van ICE vandaag springlevend zijn, bewijst dat er sowieso aan borging wordt gedaan door allerlei gemeenschappen, groepen en zelfs individuen

BORGEN van ICE: een lokale erfgoedpraktijk!¹⁰

Over het algemeen worden borgingsmaatregelen in zes grote clusters gesorteerd: identificeren en documenteren; onderzoeken; communicatie en sensibilisatie; overdracht of transmissie; herlanceren en borgingsprogramma's. Deze laatste twee komen in de dagelijkse erfgoedpraktijk minder voor en worden daarom minder uitgebreid besproken.

Een eerste groep acties is gericht op **identificeren en documenteren**. Iets wordt benoemd als immaterieel erfgoed, wanneer een groep of gemeenschap dat wat zij overgeërfd heeft zelf verder doet en wil doorgeven als ICE. Documenteren is het beschrijven, vastleggen en verzamelen van documentatie van en over het immaterieel erfgoed in kwestie. Het documenteren van ICE is steeds een momentopname van hoe de traditie er op een bepaald moment in de tijd uit ziet. Het is geenszins de bedoeling om hiervan een referentiepunt te maken, als ware de documentatie op een bepaald moment de beschrijving van wat het ICE-element zou moeten zijn. Het is voor de toekomst wel een

10 J. Neyrinck, 'Werk maken van immaterieel cultureel erfgoed. Borgen WAT en HOE', *Faro. Tijdschrift voor cultureel erfgoed*, 5 (2012) 64–85.

[Blog](#)
[Programma](#)
[Deelnemen](#)
[Historiek](#)
[VIP](#)
[Contact](#)

Historiek

Houtem Jaarmarkt

Jaarlijks vindt op 11 en 12 november in Sint-Lievens-Houtem (Oost-Vlaanderen) een grote winterjaarmarkt plaats. Tienduizenden bezoekers zakken van ver buiten de provincie af om paarden en vee te keuren en te kopen, van de volkse kermisfeer te genieten, te eten en te drinken en zielsverwanten te ontmoeten. Nergens in Vlaanderen is de grootsheid van de jaarmarkt nog zo levendig en prominent aanwezig als in Sint-Lievens-Houtem.

Historiek

Dat de winterjaarmarkt van Sint-Lievens-Houtem zo populair en actueel is, heeft diverse verklaringen. Zijn verankering in een eeuwenoude bedevaartstraditie is allicht één van de hoofdredenen. Houtem Jaarmarkt vindt zijn oorsprong in de middeleeuwen met de verering van de Heilige Livinus als motief. Initieel was de zomerbedevaart en -jaarmarkt groter dan de winterjaarmarkt, maar in de loop van de geschiedenis is de bedevaart op 12 november (de vermoedelijke sterfdatum van Livinus) veel belangrijker geworden. De Sint-Lievensprocessie van Gent naar Sint-Lievens-Houtem was een initiatief van de Sint-Baafsabdij waarbij in het zog van de bedevaarders op weg naar het graf van Livinus ook kooplui meetrokken en samenkwamen in het dorp. Er werd vee, koopwaar en textiel verhandeld, maar ook gedronken en gefeest. Het vee kon grazen op het grote grasplein (huidige markt) waar een drinkplaats was voorzien.

Recent Posts

Welkom op onze blog!

Schepen Sofie Boeykens heet iedereen welkom!

Hubert Verhoeyen, portret van een schepen van Houtem Jaarmarkt
De jaarmarkt van Manuella en Jacques

Interview met Bernard Van Pamel, oud-schepen van Houtem Jaarmarkt

Over Houtem Jaarmarkt

Jaarlijks vindt op 11 en 12 november in Sint-Lievens-Houtem (Oost-Vlaanderen) een grote winterjaarmarkt plaats. Tienduizenden bezoekers zakken van ver buiten de provincie af om paarden en vee te keuren en te kopen, van de volkse kermisfeer te genieten, te eten en te drinken en zielsverwanten te ontmoeten. Nergens in Vlaanderen is de grootsheid van de jaarmarkt nog zo levendig en prominent aanwezig als in Sint-Lievens-Houtem.

bron van informatie voor de evolutie van tradities doorheen de tijd. Immers: waarden en normen, mensen, maatschappelijke context, klimaat en wereldorde veranderen voortdurend, wat een belangrijke invloed heeft op immaterieel erfgoed. Tradities worden meer of minder relevant, krijgen nieuwe invullingen of vormen, worden kleiner of groter, enzovoort. Documentatie kan aangeven wat er verloren is gegaan of gaat, wat risico's of bedreigingen zijn of waren en hoe tradities zich daaraan hebben aangepast, hoe ze in de loop der tijd veranderd zijn. Wanneer het erfgoed niet meer levend is, vormt de documentatie haar geheugen.

Het staat buiten kijf dat lokale erfgoedzorgers en heemkundigen een belangrijke rol kunnen opnemen in het identificeren en documenteren van ICE-elementen

Het documenteren van ICE is ongetwijfeld een kolfje naar de hand van heemkundigen, die hun waardevolle expertise zo rechtstreeks kunnen delen met traditiedragers. Bovendien hebben vele heemkundigen en lokale erfgoedwerkers de kunst van het ontsluiten van archiefmateriaal voor het brede publiek onder de knie, iets wat het ICE in kwestie zeker ook ten goede komt. Op www.immaterieelerfgoed.be delen erfgoedgemeenschappen hun borgingsacties onder de knop 'HOE'. Via het onderdeel 'identificatie' vind je bijvoorbeeld de documentatie-acties van Carnaval Blankenberge. De gemeenschap achter dit ICE-element werkt voor het documenteren van hun carnavalsfeest intensief samen met de vrijwilligers van het Stedelijk Heemkundig Centrum De Benne. Zij verzamelen en inventariseren diverse stukken, zowel historisch als actueel. De komende jaren wordt bovendien werk gemaakt van een grootscheepse oproep om nog meer materiaal dat zich in privécollecties bevindt, te lokaliseren, inventariseren en onderzoeken. Het bijeengebrachte materiaal wordt regelmatig ontsloten via thematische tentoonstellingen, een informatieve website, publicaties, enzovoort ...¹¹

Zo zijn er verschillende voorbeelden te vinden van heemkringen en lokale erfgoedzorgers die mee het archief van immaterieel erfgoedelementen bijhouden, genereren en ontsluiten. Er zijn echter nog tal van andere manieren om ICE te documenteren vanuit de lokale erfgoedpraktijk. Denk maar aan het digitaliseren van fotomateriaal uit privécollecties en het invoeren op centrale beeldbanken, waar ondertussen tal van vrijwilligers mee vertrouwd zijn. Of aan het aanvullen van documentatiemateriaal op specifieke websites die verbonden zijn aan het element in kwestie. Of aan het verzamelen en bewaren van geluids- en video-opnames: het afnemen van interviews en het opslaan van beeldfragmenten uit de media. Het beschrijven of in beeld brengen van oude technieken is zeker ook een vorm van documenteren van ICE waar lokale erfgoedzorgers een rol in kunnen spelen, bijvoorbeeld als bijkomende actie bij de organisatie van een ambachtenmarkt of demonstratie. Een heel concrete manier om vast te leggen hoe een traditie vandaag gebeurt, is het opstellen van een draaiboek dat toekomstige generaties kunnen raadplegen. De verenigingen of gemeenschappen hebben het zelf vaak razend druk met

11 <http://www.immaterieelerfgoed.be/documenteren-van-carnaval-blankenberge> (15 oktober 2013).

de voorbereiding en uitvoering van hun traditie. Heemkundigen met kennis van de lokale traditie enerzijds en vaardigheden in documenteren anderzijds, kunnen door mee te lopen, acties te registreren, beschrijvingen op te maken of een heldere tekststructuur op te maken een bijzonder grote hulp zijn bij het opmaken van dergelijk draaiboek. Gelijktijdig kan dit soort registratie- en beschrijvingsproces in combinatie met de vlotte pen van lokale erfgoedwerkers het brede publiek een blik achter de schermen gunnen en warm maken om de voorbereidingen te volgen of de traditie zelf mee te maken, bijvoorbeeld via een blog of artikeltjes voor een lokale krant of uitgave.

Het staat buiten kijf dat lokale erfgoedzorgers en heemkundigen een belangrijke rol kunnen opnemen in het identificeren en documenteren van ICE-elementen. Het komt er op aan samen met de vereniging of erfgoedgemeenschap op zoek te gaan naar manieren om samen te werken en expertise te bundelen. Hetzelfde geldt voor een tweede borgingsmaatregel, namelijk het **onderzoeken** van immaterieel erfgoed in functie van het levend houden ervan. Of anders gezegd 'om ICE-elementen beter te begrijpen en dit vanuit een exploratie van de vormen, sociale, culturele en economische functies, toepassingen, overdrachtswijzen, artistieke en esthetische functies, geschiedenis en de dynamieken van creatie en re-creatie.'¹² Historisch onderzoek laat bijvoorbeeld zien hoe tradities evolueren doorheen de tijd, welke tendensen of gebeurtenissen die evoluties veroorzaakten en hoe daarop werd ingespeeld. Dit resulteert enerzijds in een ruimere visie op tradities als zijnde voortdurend in verandering en niet vast te pinnen op één verschijningsvorm als dé originele. Anderzijds biedt het inspiratie aan de huidige traditiedragers met oog op het uitvoeren en overdragen van hun erfgoed. Mondelinge geschiedenis is een veelgebruikte methode om tradities te documenteren en te onderzoeken. Er zijn echter ook tal van andere relevante onderzoeksdomeinen aan het borgen van ICE te koppelen. Onderzoek naar techniek en materiaalsoorten bijvoorbeeld kan ervoor zorgen dat bepaalde attributen of instrumenten die noodzakelijk zijn voor het voortbestaan van een traditie een langer leven kennen, handiger zijn in gebruik of nog beter hun functie vervullen dan voorheen. Of economische of leefbaarheidstudies kunnen inspiratie bieden voor het werven van een nieuw of een ruimer publiek. Ook onderzoek naar de invloed van toerisme op ICE of hoe actuele thema's als duurzaamheid en ecologie aan ICE gelinkt kunnen worden, kunnen interessante invalshoeken bieden voor het ondernemen van toekomstige acties.

Dat een samenwerking met heemkringen en lokale erfgoedpraktijken voor (historisch) onderzoek van ICE interessant is, spreekt voor zich: vaak zit het reeds vervat in de bestaande onderzoeken, artikels en publicaties van heemkundigen. Hun expertise op dit vlak toepassen op de historiek van één element, op de regionale verspreiding ervan of op de verklaring voor de huidige verschijningsvorm is ontegensprekelijk een waardevolle borgingsactie. Voor wat andere vormen van onderzoek betreft (technisch, economisch, maatschappelijk ...), is een samenwerking misschien niet zo vanzelfsprekend. Vaak vergt het gespecialiseerde onderzoekers of ondersteuning. De onderzoeksacties in het kader van het telen van grondwitloof bijvoorbeeld, gebeuren door de Nationale Proeftuin voor Witloof en vaak in samenwerking met universiteiten en gespecialiseerde onderzoeksteams.¹³ De bijdrage van vrijwilligers en traditiedragers zelf, mag echter niet onderschat worden.

Denk maar aan het project Suskewiet, dat de basis legde voor het borgingsverhaal van Vinkenzetten in Vlaanderen.¹⁴ Vrijwilligers en vinkeniers werkten er intensief mee aan het professioneel inventariseren en registreren van

12 J. Neyrinck, 'Werk maken van immaterieel cultureel erfgoed. Borgen WAT en HOE', *Faro. Tijdschrift voor cultureel erfgoed*, 5 (2012) 72.

13 <http://www.immaterieelerfgoed.be/onderzoeks-acties-grondwitloof> (15 oktober 2013).

14 <http://www.immaterieelerfgoed.be/vinkenzetten-in-vlaanderen> (15 oktober 2013).

documentatiemateriaal en collectiestukken, aan de beschrijving van technieken en het gebruik van objecten, maar bijvoorbeeld ook aan het afnemen en verwerken van interviews als basis voor historisch en maatschappelijk onderzoek (naar de verenigingen rond vinkenzetten, man-vrouwverhouding ...). Lokale erfgoedzorgers zijn vaak specialisten in een bepaald thema, al dan niet verbonden aan een lokaal museum, die naast behoud en beheer van collecties hun kennis en zorg ook kunnen wijden aan onderzoek naar de immateriële aspecten ervan. Dit onderzoek kan een inspiratiebron vormen voor de huidige traditiedragers, nieuwe kennis aan het licht brengen, meer draagvlak creëren vanuit het begrijpen van de evoluties in het verleden enzovoort. Ook op vlak van *duurzaamheid en lange termijnonderzoek* ligt er misschien een taak weggelegd voor lokale erfgoedzorgers. Gespecialiseerde onderzoeken gebeuren vaak projectmatig en eenmalig. Het kan nuttig zijn om het verloop van dit soort onderzoek van dichtbij te volgen, of zelfs een soort introductie of opleiding te krijgen, met oog op het *verzamelen van interessante data* voor toekomstig onderzoek.

Rosanne Baert, deelnemer aan interviewproject rond Vinkenzetten in Vlaanderen en te beluisteren op www.suskenieuws.be.
© Stad Harelbeke en Annelies Anseeuw.

Aan de basis van een toekomst voor immaterieel erfgoed, ligt in de eerste plaats de bewustwording ervan, wat idealiter leidt tot respect en waardering, wat het draagvlak voor voortbestaan vanzelf vergroot. **Communicatie en sensibilisatie** spelen dus een centrale rol in het creëren van toekomst voor ICE. Hoe kunnen we verwachten dat meer en meer mensen ICE een warm hart toedragen en het willen doorgeven, wanneer het merendeel niet afweet van het bestaan ervan?

Een eerste stap in de richting van een groter draagvlak is dus het promoten of het positief in de kijker stellen van immaterieel erfgoed. Naargelang de verschijningsvorm en de specifieke noden van de traditie in kwestie, zijn

bepaalde doelpublieken interessanter dan andere. Voor meer belangstelling van het grote publiek zijn (massa)media en toerisme belangrijke sleutels, denk bijvoorbeeld aan de Heilig Bloedprocessie Brugge. Tegelijkertijd is het voor de betrokken gemeenschap(en) van belang om stil te staan bij de mogelijke gevolgen van het openen van dergelijke kanalen. Een al te grote of plotse toename van aandacht of toerisme kan leiden tot praktische problemen en zelfs tot folklorisering of 'stilstand' van ICE. Wanneer tradities uiteindelijk enkel worden opgevoerd volgens de verwachting van toeristen, kan je ze nauwelijks nog levend noemen. ICE-elementen die vooral nood hebben aan vrijwilligers en helpende handen, eerder dan aan publiek, kunnen op zoek gaan naar aanspreekpunten binnen lokale verenigingen, hobbyclubs, jeugdwerkingen, sportclubs, enzovoort.

De Vlaamse Inventaris en het platform www.immaterieelerfgoed.be zijn dan weer algemene instrumenten om de bewustwording en bekendmaking van ICE te stimuleren. Heemkringen en lokale erfgoedzorgers en -verenigingen hebben op vlak van communicatie en sensibilisatie ongetwijfeld gelijkaardige noden en zorgen als traditiedragers. Dit maakt het een borgingsmaatregel die zich bij uitstek leent tot samenwerking en win-winsituaties voor alle betrokken partijen. Of het nu gaat van het drukken van gezamenlijke folders tot het uitwerken van een breed educatief pakket of organiseren van een veellagige activiteit: het loont de moeite om bij elk initiatief voor het brede publiek te bekijken waar raakvlakken liggen en hoe de communicatie sterker kan worden door een gezamenlijk verhaal. Een troef van immaterieel erfgoed is immers dat het levendig en actueel is. Net dat aspect spreekt aan, doet een belletje rinkelen en laat het publiek zien dat erfgoed zich niet altijd ver van hun bed en ergens in een onbekend verleden bevindt. Eens het publiek zich aangesproken voelt door iets herkenbaars als een (eigen) traditie, kan je het veel gemakkelijker meenemen in een ander, aangrenzend verhaal.

Net dat aspect spreekt aan, doet een belletje rinkelen en laat het publiek zien dat erfgoed zich niet altijd ver van hun bed en ergens in een onbekend verleden bevindt

Hét doelpubliek dat voor elke vorm van ICE, en misschien wel voor erfgoed in het algemeen, relevant is, zijn kinderen en jongeren. Zij hebben immers letterlijk de toekomst in handen. Jong geleerd is oud gedaan. Educatie via scholen, publiekswerking en evenementen maakt kinderen en jongeren nieuwsgierig en prikkelt hen in het geval van ICE om ooit zelf een traditie aan te leren. Ook hier leert de ervaring dat lokale erfgoedpraktijken en traditiedragers op zoek zijn naar gelijkaardige manieren om het jonge publiek te sensibiliseren. Het maken van strips, het geven van rondleidingen en lessen, het organiseren van tekenwedstrijden ... Het is niet altijd eenvoudig om jongeren, of zelfs scholen en leerkrachten, te bereiken. Daarom geldt ook hier weer de gouden regel: samen sterk!

Op www.immaterieelerfgoed.be vind je heel wat inspirerende voorbeelden van communicatie en sensibilisatieacties. De gemene deler is vaak het zoeken naar manieren om samen te werken met uiteenlopende partners, maar ook met bestaande evenementen of activiteiten waar je doelpubliek zich sowieso bevindt, om zo deel uit te kunnen maken van een groter verhaal.

Symbolische acties zoals het inschrijven van twee nieuwe reuzenkinderen van de Mechelse Ommegang in het bevolkingsregister van de stad, worden niet alleen opgepikt door lokale media, maar tonen ook letterlijk het belang aan van toe-eigening.¹⁵ Lichtere activiteiten brengen vaak een publiek op de been dat letterlijk een eerste keer komt proeven, zoals wanneer de garnaalvisser te paard hun vangst bij het visserijmuseum NAVIGO op tafel zetten om het garnaalseizoen feestelijk te openen en af te sluiten. Ook ambachtenmarkten en demonstraties werken op deze manier en bieden tegelijkertijd een platform aan lokale 'makers' om hun werk te laten zien en verkopen.

15 <http://www.immaterieelerfgoed.be/inschrijving-vriendjes-reuzenkinderen-in-bevolkingsregister-stad-mechelen> (15 oktober 2013).

Niettegenstaande het feit dat **transmissie of overdracht** slechts een van de mogelijke borgingsmaatregelen is, is het wel die maatregel die ICE echt levend houdt. Zonder overdracht, doorgeven, aanleren, beoefening, enzovoort is er immers geen toekomst voor ICE. Anders dan educatie als vorm van sensibilisatie, waarbij "leren over" gebruikt wordt als smaakmaker, betekent transmissie effectief "leren doen", al gaan beide in de praktijk natuurlijk vaak samen. Transmissie vindt plaats wanneer dragers van tradities hun praktijken, vaardigheden, kennis en ideeën doorgeven aan anderen. Dat zijn vaak jongeren, met oog op het verzekeren van de toekomst, maar kunnen evengoed ook andere geïnteresseerden zijn.

Inschrijving vriendjes reuzenkinderen Amir en Noa in bevolkingsregister stad Mechelen als onderdeel van de voorbereidingen van de Ommegang in Mechelen. © Erfgoedcel Mechelen

Transmissie vindt plaats wanneer dragers van tradities hun praktijken, vaardigheden, kennis en ideeën doorgeven aan anderen

Elke gemeenschap heeft zijn eigen aangepaste manieren en gewoontes om aan transmissie te doen, via formele of niet-formele leervormen. Een belangrijke kanttekening hierbij is het feit dat transmissie in het geval van nog levend immaterieel erfgoed sowieso plaatsvindt. Immers, als er geen transmissie zou zijn, zou het erfgoed allang zijn uitgestorven met zijn laatste dragers of beoefenaars. Wanneer de spontane overdracht echter omwille van de een of de andere reden bemoeilijkt of verhinderd wordt en er bewust moet worden gezocht naar andere of nieuwe vormen van transmissie, spreken we van een borgingsmaatregel. De meest evidente manieren om kennis en tradities over te dragen, zijn workshops, cursussen, lessenspakketten of opleidingen. Zo werkt de Belgische Valkerij Federatie 'Valkeniers.be' vzw samen met Syntra om een tweejaarlijkse opleiding in de valkerij aan te bieden. Het Sint-Nicolaasgenootschap Vlaanderen richt zelf een basiscursus voor hulpsinterklazen en Zwarte Pieten in en voorziet bijbehorende diploma's.¹⁶ De Algemene Vinkeniersbond A.Vi.Bo organiseert op vraag (van onder andere lokale heemkringen of erfgoedverenigingen) lezingen over zang, kweek, reglementering, geschiedenis en de toekomst van de vinkensport. Dit soort voorbeelden zijn talrijk en hebben meestal het gewenste effect. Daarnaast worden er ook meer en meer creatieve manieren van transmissie beproefd. De huidige maatschappij stelt immers niet alleen uitdagingen, maar biedt ook kansen die je traditie kunnen versterken wanneer je er actief op inspeelt. Op vlak van ambachten bijvoorbeeld zorgen multidisciplinaire ateliers voor kruisbestuiving en verderzetting vanuit een gedeelde interesse voor technieken en materialen. Zo ging een balansboogbouwer op leeftijd, Miel Van Beeck, op zoek naar iemand die zijn kennis kon overnemen om het bouwen van die specifieke bogen te kunnen voortzetten. Hij vond een opvolger met een gelijkaardige precisie van werken en voldoende kennis van hout- en metaalbewerkingstechnieken in de persoon van Arie De Keyzer, specialist in het bouwen van Ierse doedelzakken en fluiten.¹⁷ Het Carnaval Blankenberge organiseert tweejaarlijks een opleidingsweekend voor alle mogelijke aspecten van carnaval van wagenbouw tot grime, in samenwerking met Carnaval Aalst. De bloemencorso's van Vlaanderen worden er ook uitgenodigd, zij hanteren immers gelijkaardige technieken en kunnen zo onderling praktijkervaring uitwisselen.¹⁸ Een andere creatieve methode van overdracht is het organiseren van tradities op kindermaat bijvoorbeeld het Kinjer-Oud Limburgs Schuttersfeest.

Kinderen worden begeleid om precies hetzelfde te organiseren als de volwassen versie van deze traditie, van het maken van kostuums tot het stappen in de stoet. Naast overdracht, brengt dit ook een groter publiek op de been die de traditie bovendien beter leert kennen en appreciëren.¹⁹

Ook digitale media kunnen ingezet worden, door bijvoorbeeld handleidingen en filmpjes online te zetten of online fora te organiseren waar vragen en antwoorden kunnen worden uitgewisseld. De bloemencorso's hebben hiervoor een telefonische helpdesk opgericht: voor vragen of dringende problemen

16 <http://www.immaterieelerfgoed.be/basiscursus-de-goede-sint-voor-hulpsinterklazen-en-zwarte-pieten-0> (15 oktober 2013).

17 <http://www.immaterieelerfgoed.be/miel-van-beeck-overdracht-van-bouwwijze-pijlen-voor-balansbogen> (15 oktober 2013).

18 <http://www.immaterieelerfgoed.be/organisatie-van-een-carversweekend-carnaval-van-blankenberge> (15 oktober 2013).

19 <http://www.olsfederatie.com/#/19>.

kan je zo rechtstreeks bij iemand terecht.²⁰ Vanzelfsprekend bepaalt het ICE-element in kwestie welke vorm van transmissie het meest geschikt is. Het inspelen op de huidige maatschappij voor overdracht kan echter ook liggen in het tegemoet komen aan noden van de volgende generatie. Bijvoorbeeld het differentiëren van engagement in de raad van bestuur of vrijwilligerswerking, zodat dertigers in een drukke periode van hun leven hun bijdrage op een laag pitje kunnen zetten maar wel betrokken blijven en later sneller de draad weer opnemen. Dit gebeurt bijvoorbeeld in de Krulbolbond. Het bestuur van de zevenjaarlijkse Virga Jessefeesten in Hasselt besliste de voorbije jaren om engagementen en verwachtingen voor leden van de raad van bestuur en algemene vergadering duidelijk op papier te zetten. Dit vanuit de ervaring dat sommige mensen zich geregeld schuldig voelen omdat ze minder kunnen doen dan anderen en daarom overwegen om hun bijdrage stop te zetten. Door het verschil in engagement duidelijker te maken, wordt het ook aanvaardbaarder en verlies je geen vrijwilligers die later misschien weer meer tijd zullen hebben. De voorlaatste borgingsmaatregel in het rijtje is **herlanceren**. In tegenstelling tot de eerste indruk die deze term zou kunnen wekken, betekent herlanceren niet het opnieuw tot leven wekken van een uitgestorven ICE-element. Vertrekend vanuit de gedachte dat het de dragers en gemeenschap zelf zijn die indien nodig extra actie ondernemen om hun ICE te borgen, is zo iets onmogelijk. Wat wel kan, is het revitaliseren van aspecten van ICE. Wanneer een bijna vergeten techniek plots opgepikt wordt door een innovatieve ontwerper bijvoorbeeld, die hem toepast op een hedendaags materiaal en er zo hernieuwde aandacht voor schept. Al zijn er voorlopig nog maar weinig voorbeelden van herlancering gekend.

Tot slot valt er onder borging ook nog een zesde cluster die een beetje uit de toon van de dagelijkse erfgoedpraktijk valt, namelijk de **borgingsprogramma's**. Analoog met wat UNESCO programma's noemt, gaat het hier om meerlagige initiatieven.

Het zijn vaak langdurige trajecten, begeleid door professionele erfgoedorganisaties die rond een bepaald thema verschillende elementen of gemeenschappen verzamelen en gezamenlijk borgingsmaatregelen en acties opzetten.

Het borgingsprogramma Rond de Rokken van de Reus bijvoorbeeld wordt gecoördineerd door LECA, expertisecentrum voor de Cultuur van Alledag. Het behelst een samenwerking op Belgisch én Europees niveau, betreft zowel gemeenschappen als professionele actoren en zet in op alle soorten borgingsmaatregelen: inventariseren en documenteren via www.feestelijkvlaanderen.be, onderzoeken en ontsluiten van informatie voor het grote publiek, sensibiliseren en communiceren via de Reuzenkalender en overdracht via kennisdeling en praktijkuitwisseling op verschillende studiedagen en de oprichting van vzw Reuzen in Vlaanderen.

Transmissie in antropologisch perspectief

Antropoloog David Berliner is een van de weinige auteurs die culturele transmissie specifiek in relatie tot immaterieel cultureel erfgoed onderzoekt. Zijn artikels zijn op het eerste zicht moeilijk te koppelen aan de Westerse borgingspraktijk. Ze bieden echter wel een inkijk in de complexiteit van het doorgeefproces en de studie ervan en werpen een blik op het bredere theoretisch kader dat de dagelijkse praktijk overstijgt. Een aantal interessante vragen en reflecties worden uit het onderstaande overzicht gelicht om even bij stil te staan aan het eind van dit artikel.

20 <http://www.immaterieelerfgoed.be/overdracht-van-technieken-bij-bloemen-corsos> (15 oktober 2013).

Rond de rokken van de reus ©Mario Debaene

Vooreerst: *'The crisis of transmission'*. In verschillende artikels over het onderwerp, stelt Berliner vast dat transmissie vaak in één adem genoemd wordt met haar ondergang. Hij refereert naar antropologisch onderzoek in Afrika en Azië, maar evengoed naar UNESCO bijeenkomsten waar, volgens hem, een nostalgisch discours van het verlies en verdwijnen van culturen, gemeenschappen, tradities, talen, enzovoort heerst. Hij noemt het nostalgisch omdat het uitgaat van een soort ophemeling van het verleden. Het verlies verwijst naar de overtuiging dat het verleden onomkeerbaar voorbij is. Voor dit verschijnsel wordt ook het concept *armchair nostalgia* gebruikt, dat bijvoorbeeld zichtbaar wordt in het belang dat Westerse toeristen en erfgoedexperts hechten aan het cultureel verlies van andere volkeren (een verschijnsel waar toerisme en economie trouwens handig gebruik van maken). Antropologisch onderzoek van Berliner (2012) in Luang Prabang in Laos is hiervan een illustratie. De stad Luang Prabang is sinds 1995 erkend als UNESCO Werelderfgoed. Sindsdien trekken internationale experts, de hoger opgeleide nationale elite, uitwijkelingen en reizigers voortdurend aan de alarmbel in verband met het zogenaamde verdwijnen van rituelen, traditionele gebouwen en dergelijke. Berliner gebruikt hiervoor de term *'alarmist discourses'*. Ze staan in schril contrast met wat bleek uit talrijke gesprekken met lokale inwoners, zowel oudere als jongere generaties. De lokale bevolking klaagt zelden over het verlies van dergelijke cultuuruitingen en beklemtoont liever de voortgang van hun tradities. *'We are keeping on with tradition. Tradition is not changing.'*²¹

- *Kan je voortgaan op de staat van kostuums, instrumenten, gereedschap, of andere materiële elementen van ICE om de levendigheid ervan te meten? Hoe belangrijk is bij ons de tastbare kant van een traditie ten opzichte van de kennis en kunde die zich bij de dragers zelf bevindt? En welke invloed heeft dat op het documenteren en de transmissie van ICE?*
- *Kunnen buitenstaanders écht inzicht hebben of krijgen in de manier waarop tradities door hun dragers worden gepercipieerd, beleefd en doorgegeven? Hoe kan heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk hieraan bijdragen?*
- *Bestaat er zoiets als de kern of de essentie van een traditie en staat verlies dan eerder gelijk aan verandering van alles wat zich rond die kern bevindt?*

Een ander interessant onderzoeksterrein is de discrepantie tussen het discours over transmissie en het proces van het doorgeven zelf. In 2005 onderzocht Berliner transmissie bij de bewoners van de kust van Guinea. Vóór 1950 vond er een grote islamisering golf plaats, wat maakte dat veel oude kennis en mannelijke initiatieriten verloren zijn gegaan, althans, volgens de oudere bevolking, die klaagt over de *'crisis in transmission'*. Jongeren zijn er echter meer dan bereid om die bewuste kennis te ontvangen. Niet vanuit de Westerse idee dat hun cultuur gedocumenteerd en bewaard moet worden, maar wel omdat het voor hen een belangrijk deel uitmaakt van het vormen van hun postkoloniale collectieve identiteit. Uit onderzoek blijkt echter dat de effectieve transmissie van kennis net door de oudere bevolking wordt tegengehouden. Als laatste dragers van dat immaterieel erfgoed, weigeren zij hun kennis, die voor hen ook macht en aanzien betekent, door te geven. Anderzijds blijkt ook dat er eigenlijk heel veel kennis aanwezig is, ook bij jongeren, zonder zichtbare uitingen ervan en zelfs zonder dat ze zich ervan bewust zijn. Dit blijkt uit langdurige observatie van de bevolking, eerder dan uit rechtstreekse gesprekken. De vrouwelijke gemeenschap blijkt hierin een niet te onderschatten rol te hebben, zelfs al maakten zij nooit deel uit van de rituelen voor en door jongens en mannen.

21 *'Wij zetten de traditie voort. Onze traditie verandert niet.'*

D. Berliner, 'New directions in the study of cultural transmission', *Anthropological Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (2013) 71–77.

D. Berliner, 'Anthropologie et transmission', *Terrain*, 55 (2010) 4–19.

Dit onderzoek resulteerde dus in een vrij complex geheel van vaststellingen en toont vooral aan dat wat er gezegd wordt over transmissie niet altijd strookt met wat er aan transmissie gebeurt. En dat het proces van doorgeven van kennis en rituelen zelden rechtlijnig gebeurt maar vooral complex en meerlagig is.²²

- *Is er voor heemkunde of de lokale erfgoedpraktijk een taak weggelegd in observatie of studie van transmissie in de praktijk? Kan je als buitenstaander die ingewerkt is in de materie naar boven brengen wat er onbewust gebeurt? Kan dit traditiedragers helpen om problemen in kaart te brengen en samen oplossingen te bedenken?*

22 D. Berliner, 'An "impossible" transmission: Youth religious memories in Guinea-Cotacabana', *American ethnologist*, 32 (2005) 576–592.

Een laatste interessante vaststelling is dat, ondanks het feit dat transmissie een cruciale rol speelt binnen de antropologie, er nog maar weinig of geen onderzoek is gebeurd naar het verloop ervan. Daar liggen nog tal van mogelijkheden voor verder onderzoek: wat transmissie is, waar het begint en eindigt, hoe en of je dergelijk doorgeefproces kan beschrijven, enzovoort. In een opsomming vat Berliner samen wat volgens hem de ankerpunten van het doorgeefproces of de transmissieketen zijn, die verder moeten worden onderzocht. Hij heeft het over alles wat mogelijk een rol speelt in het proces van doorgeven, zowel van binnenuit als van buitenaf; vooraf, tijdens en nadien; tastbaar of ontastbaar 'one needs to track what Bruno Latour calls its "mediations": protagonists, institutions, gestures, interactions, places, ideologies, critical moments, smells, texts, silences, ordinary moments, sounds, emotions, objects and technologies.' Toekomstige onderzoekers moeten zich afvragen wie wat doorgeeft en hoe dat gebeurt; binnen welk sociaal netwerk of welke ideologie zoiets gebeurt; of gender een rol speelt en welke generationele context aanwezig is, wat de krachtigste instrumenten zijn om aan transmissie te doen, enzovoort.

- *Kunnen bovenstaande aandachtspunten uit de antropologie ook inspiratie bieden voor hedendaagse heemkunde en lokale erfgoedpraktijk?*

Tot slot

Samenvattend kan gesteld worden dat immaterieel erfgoed en meer bepaald transmissie ervan, meer dan voldoende stof tot doen én denken biedt in het kader van hedendaagse heemkunde en erfgoedpraktijk. De algemene erfgoed- en onderzoeksreflex van lokale erfgoedwerkers en heemkundigen is een kostbare factor in het borgingsverhaal van lokale ICE-elementen. Dit artikel wil dan ook een warme uitnodiging zijn om de wereld van ICE verder te verkennen en vooral de handen in elkaar te slaan met lokale erfgoedgemeenschappen die op zoek zijn naar manieren om hun tradities levendig te houden en door te geven met oog op de toekomst.

Interessante bronnen en websites voor wie meer wil lezen:

<http://www.immaterieelerfgoed.be>

<http://en.unesco.org/themes/intangible-cultural-heritage>

<http://www.tapisplein.be>

B. Kirschenblatt-Gimblett, 'Intangible Heritage as metacultural Production', *Museum International*, 56 (2004), 52–65.

D. Van Den Broucke en Thys, A., *Het beleid van de Vlaamse overheid voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed* (Brussel 2012).

Faro. Tijdschrift over cultureel erfgoed, 5 (2012) 3 en 3 (2010) 4.

Infoposter transmissie, uitgegeven door tapis plein vzw. Gratis op te vragen via floortje@tapisplein.be.

International Journal of Intangible Heritage, The National Folk Museum of Korea en ICOM (2006-)

'Le Patrimoine Culturel Immatériel. Les enjeux, les problématiques, les pratiques', *International de L'imaginaire*, BABEL Maison des Cultures du Monde (2004) 17.

Nederlandstalige infokit over Immaterieel Cultureel Erfgoed, uitgegeven door FARO, UNESCO Platform Vlaanderen, UNESCO. Gratis op te vragen via info@faronet.be.

'Transmettre', *Terrain* 55 (2010).

Bio

Floortje Vantomme (1981) studeerde kunstwetenschappen en werkt als stafmedewerker voor tapis plein vzw (landelijk expertisecentrum voor erfgoedparticipatie met focus op immaterieel cultureel erfgoed).